

СЛАВКО ВУКЧЕВИЋ

СМИСАО ОДБРАНЕ МОЈКОВАЧКИХ ВРАТА

У трагању за одговором на питање овакво насловљене теме сматрам потребним истаћи неке геостратегијске чињенице и оперативна дејства Црногорске војске у Санџаку од доношења одлуке српске врховне команде за повлачење својих армија (I, II и III армије и одбране Београда) преко Црне Горе ка Скадру и Драчу.

Смисао одбране Мојковачких врата као завршни чин тромјесечних даноноћних борби које је, оскудна у свему, Црногорска војска у Санџаку - водила против, у људству и техници надмоћнијег непријатеља, побуђује пажњу једнако војних историчара, књижевних стваралаца и ликовних умјетника, надахнутих етичким порукама свеукупних збивања везаних за Мојковачку операцију.

Не улазећи у шире разматрање цјелокупног тока Мојковачке операције од октобра 1915. до јануара 1916. године указаћу само на оне критичне тренутке у којима се Црногорска војска нашла у улози једине заштитнице српских трупа на одбрамбеним положајима од Вишеграда преко планине Јелице и Јавора да би се омогућило повлачење Српске војске преко Косова и Метохије, источних дјелова Црне Горе и Албаније.¹

¹ Српска војска је, у то вријеме била у стратегијској одступници и потпуно се исцрпљена повлачила према албанским лукама Драч и Валона ради очувања живе силе. Под притиском надмоћних њемачких, аустроугарских и бугарских снага, постепено се повлачила према Западној и Јужној Морави, а затим према Косову, Санџаку и Метохији. Њена оперативно-стратегијска ситуација се нагло погоршавала, нарочито последице напада бугарске војске, која је у другој половини октобра освојила Куманово, Врање, Велес и Скопље, а 26. новембра Качаничку клисуру и пресјекла комуникације с моравско-вардарском долином и везе српске војске са савезничким сангама. У таквој ситуацији аустроугарска војска је добила наређење да концентричним на-

Од поруке српске Врховне команде упућене црногорској Врховној команди да је "новом ситуацијом правац Прибој - Нова Варош, добио највећу важност, те "ако Санџачка војска тај правац осигура онда се одужила Српству, иначе Српска војска биће доведена у критичну ситуацију", сав терет одбране пао је у дио црногорској Санџачкој војсци.²

Поступајући по захтјеву српске Врховне команде да се Санџачка војска употреби за заштиту праваца ка Ужицу и Санџаку, дио тих снага упућен је према Вишеграду, гдје је у непрекидним борбама до 12. новембра приковао 62. аустроугарску дивизију за полазне положаје и онемогућио јој продор ка Ужицу и Санџаку. Најжешће борбе вођене су на положајима: Суха Гора - Вихра - Добрун, Вардиште, ријека Рзава гдје су црногорске јединице у даноноћним борбама, по цијени прихватања одсудне битке осигурале све "осјетљиве правце" продора у позадину Српске војске. Само у рејону Сухе Горе 31. октобра 1915, јединице 1. санџачке дивизије нанијеле су дјеловима 62. аустроугарске дивизије губитке од близу 1.200 погинулих и заробљених војника, уништиле једну пољску батерију и натјерале их на повлачење. Поводом тога, делегат српске Врховне команде и начелник штаба црногорске врховне команде пуковник Петар Пешић извјестио је српску Врховну команду, истичући: "У току 19. октобра продужена је борба на линији Сува Гора - Вардиште гдје је непријатељ показао велику отпорност. По исказу заробљених официра код Вишеграда је прешло 12 хиљада аустроугарских војника од којих су 6.000 отишли ка Ужицу, а 6.000 пошли ка Прибоју са задатком да 19. окт. мес. буду у Пријепољу. Напад Црногораца потпуно их изненадио. Има 800 мртвих и рањених и 300 заробљених међу којима 3 официра и 1 лекар."³

падима са запада, сјевера и истока стигне обруч око српске војске, с намјером да је уништи у Шумадији или у долинама Западне и Јужне Мораве.

Такође, Црногорска војска већ у октобру, упркос изванредним тешкоћама у којима је била - више гола и боса него одјевена, више гладна него редовно храњена, са славним наоружањем и у најтежим временским условима - добила задатак да демонстративним нападима на више праваца привуче што јаче аустроугарске снаге на дио фронта од ушћа ријеке Лима у Дрину до Јадранског мора, с тежиштем на одбрани Санџака, и да их тако одвоји од српског ратишта.

За Српску војску, која се повлачила према Косову Пољу, Санџак је имао велики оперативни значај и требало га је по сваку цијену обезбиједити од упада аустроугарских снага са сјевера и запада, нарочито правце којима су аустроугарске снаге могле да продру у рејон Сјенице, Нове Вароши и Пљеваља (Славко Вукчевић, Нови гласник, Војноисторички интервјуовски часопис Војске Југославије, бр. 1, стр. 106).

² *Реферат Њеђовом Величанственом Краљу Врховном Команданту црногорске војске о раду штаба Врховне команде од 10. октобра до 10. новембра 1915. године*, "Записи", Гласник Цетињског историјског друштва, св. за август 1936, стр. 116;

³ Војноисторијски институт, Војни архив, к. 457, бр.рег. 5/2-1/88.

Истовремено су Васојевићка и 1. санџачка бригада у рејонима Добруна и Горњег Вардишта извршиле противнапад на јединице тврђавске бригаде 62. аустроугарске дивизије (које су дејствовале у десно крило Косовског одреда) и принудиле их да пређу у одбрану. На том правцу важну улогу имале су двије чете Трепачко-шекуларског батаљона које су изненадним и одлучним ноћним дејством приморале тврђавску бригаду на повлачење преко ријеке Рзаве. Тиме је био обезбијеђен правац Вишеград-Сјеница.⁴ Истовремено, за одбрану правца Прибој-Сјеница-Нови Пазар, Црногорско санџачка војска ангажовала је око 8.000 војника, 10 митраљеза и 18 топова, док је остатак састава Санџачке војске био предвиђен за одбрану правца Дрина-Пљевља-Бијело Поље.⁵

Послије избијања 3. аустроугарске армије на лијеву обалу Западне Мораве и заузимања Ужица, Ужичке Пожеге, Градине и Чачка, црногорско-санџачка војска нашла се у положају стратегијске заштитнице свих правца из западне Србије и Босне према Санџаку.

Продор 19. аустроугарског корпуса на правцу Ариље - Ивањица - Јавор - Сјеница створио је изузетно тешку ситуацију Црногорској војсци јер се у то вријеме српске трупе повлаче на линију: Призрен-Урошевац - Ђилане - Подујево - Јастребац - Копаоник - Голија. У таквим околностима Црногорска санџачка војска формирала је одбрамбени фронт на линији Ивањица - пл. Јавор - Љубиш - Чајетина - Бијела Брда - Рудо - горњи ток Дрине и Шћепан Поље.

Истовремено, од 8. до 16. новембра 19. аустроугарски корпус је концентрисао своје снаге у рејону Ивањице, с намјером да раздвоји Српску од Црногорске војске, обухвати Српску војску са западне стране и продором ка Беранама и Пећи, пресјече одступницу ка Косову и Метохији.

У таквим околностима, процијенивши намјере непријатеља и схватајући важност тог правца, сходно захтјеву српске Врховне команде, сердар Јанко Вукотић формирао је Јаворски одред од двије бригаде за одбрану правца ка Сјеници, упућујући једну бригаду да од Кокина Брода затвори правац ка Новој Вароши, док је преостале снаге задржао за одбрану Пљеваља.

Бранећи, по цијени великих жртава, правац Ивањица - Јавор - Сјеница - којим су наступале четири аустроугарске бригаде, укупне јачине око 21.000 војника са 52 митраљеза и 50 топова - Вукотић у извјештају Врховној команди пише: "Заложо сам се сав. Ја више немам резерве. Учинићу све што може човјек да учини те да спријечим надирање не-

⁴ В. Терзић, Д. Вујошевић, И. Јовановић, У. Костић, *Операције црногорске војске у Првом свјетском рату*, Војноисториски институт, Београд 1954, стр. 316-317.

⁵ Војноисторијски институт, Војни архив, к. 457, бр. рег. 5/2-1/81.

пријатеља преко Јавора."⁶ Оваква Вукотићева одлука о одбрани Јавора преточила се на терену у даноноћне борбе и велике губитке на обије стране, нарочито у рејону Кушића, Околишта, Црвене Горе и Карађорђевог шанца. Остале снаге Санџачке војске у ово вријеме браниле су продор непријатељских трупа долином Лима и Дрине ка Пљевљима, Бијелом Пољу, Мојковцу и Колашину.

Извјештавајући српску Врховну команду о ситуацији на фронту Црногорске санџачке војске, пуковник Петар Пешић 13. новембра пише: "На Јаворски одред непријатељ нападао цео дан са две бригаде, 12 топова и 8 митраљеза врло енергично. Борба вођена до ноћи. Остали смо на својим положајима. На бригаду код Љубиша непријатељ нападо са једном бригадом. Одбранили смо своје положаје. На фронту Прибој-Рудо непријатељ нападао са једном дивизијом и није успео проћи преко Лима. На Дрини артиљеријска борба. На фронту Херцеговачког одреда непријатељ нападао енергично - без успеха."⁷

У боју на Јавору Црногорци су имали 390 погинулих и рањених војника и официра, али су зато нанијели велике губитке непријатељу и ослабили његову офанзивну моћ на предвиђеним правцима напада. У борбама вођеним од 27. октобра до 14. новембра црногорска војска је, између осталог, заробила 19 аустроугарских официра и 737 војника, а заплијенила је осам топова, девет митраљеза, 700 пушака, 70 коња и већу количину другог ратног материјала.⁸

Успјешност одбране на Јавору и Кокином Броду била је од изузетног значаја за српску војску која се нашла у тешкој ситуацији због настојања Макензенових трупа да обухватном операцијом уништи ово вријеме пропао је покушај пробоја српске војске у правцу Скопља, након чега је донијета одлука о повлачењу са Косова преко Црне Горе и Албаније.

У тако насталој ситуацији Црногорска војска добијала је све теже задатке у обезбеђењу повлачења српских снага. Док су се српске главне снаге повлачиле од Ситнице према Косову и Метохији ка Пећи и изводиле припреме за повлачење правцем: Пећ - Беране - Андријевица - Матешеве - Подгорица - Скадар - а аустроугарска војска продрла на линију: Косовска Митровица - Нови Пазар - Сјеница - Јабука и Пљевља - Санџачка војска држала је фронт на линији: Рожај - Суви До - Бродарево - Камена Гора, са задатком да у садејству са Првом српском

⁶ В. Терзић и др. наведено дјело, стр. 329. Од јединица 19. аустроугарског корпуса на овом правцу нападале су: бригада Штрајт (5 батаљона и 2 батерија) бригада Шис (5 батаљона и 2 батерије). Самосталне бригада Шварц (5 батаљона и 2 батерије) и 17. брдска бригада (5 батаљона и 2 бригаде)".

⁷ Војноисторијски институт, Војни архив, к. 457, бр.рег. 5/2-1/125.

⁸ В. Терзић и др. наведено дјело, стр. 338.

армијом обезбиједи повлачење главнине српских снага.⁹ Санџачка војска требало је по сваку цијену да спријечи продор непријатељских снага у рејон Берана, Андријевице, Мојковца, Колашина и Жабљака. Само захваљујући огромним напорима јединице Санџачке војске су - без садејства предвиђених снага Прве српске армије - успјеле да овладају вододјелницом између Лима и Таре и горњег тока Дрине.¹⁰

У околностима ишчекиваног доласка српских трупа из Пећи ка Андријевици, краљ Никола је у прокламацији Црногорској војсци изнио своја надања о даљем вођењу ратних операција. Апострофирао је да "сила неодољива" присиљава српске трупе да се "корак по корак" пробијају "к нашим горама с оновним циљем да сједињеним снагама нашим успјешније се одупремо непријатељу... Црној Гори се спрема што и Србији, али што је записано у књизи судбине не зна се." Зна се једино - поручио је "да ће Црна Гора остати увијек вјерна и сљедствена својим предањима", додајући да уз савезничку помоћ у храни и оружја "сваки јуначки син црногорски удвостручиће се у храбрости када зна да му је породица храном снабдијевена, а у изгледу има снажну помоћ савезника у коначну побједу".¹¹ Томе у прилог иде и говор који је краљ Никола изрекао избјеглицама из Србије, поручујући им: "Прибићемо се уз ове горе између Мораче и Дрине и питаћемо, тамо на прољеће, наметљивце што раде по нашој кући".¹² Краљ Никола је очигледно вјеровао у могућност заједничког ратовања са простора Црне Горе и заносио се идејом о могућој концентрацији и реорганизацији војске на Јадранској обали. Међутим догађаји су демантовали таква очекивања.

Иако су јединице Прве српске армије према плану повлачења добиле задатак да преузму одбрамбене, заштитне положаје Санџачке војске, догодило се да - усљед "*Моралног и материјалног, очајног стања шруија*" које су се усљед "*дезертирања нагло шойиле*", сав терет заштите и даље остане на Санџачкој војсци.¹³

⁹ Исто.

¹⁰ Због крајње физичке исцрпљености, јединице прве српске армије нијесу биле у могућности да организују иоле озбиљнију одбрану у рејону Андријевице, па су већ 22. децембра наставиле повлачење ка Подгорици. О томе говори и рапорт команданта Дримске дивизије II позива, којим је 19. децембра тражио "Да се ово ужасно стање реши у току 24 часа, јер је безбожно мучење војника прешло кулминацију". Богдан Гледовић, Улога црногорске-санџачке војске за време повлачења српске војске кроз Србију и Црну Гору 1915/1916 године (Војноисториски гласник, бр. 2/1969, стр. 44).

¹¹ Др Никола П. Шкерковић, *Црна Гора у вријеме Првог свјетског рата односи са Србијом - кайишулација*, Титоград 1963, стр. 88;

¹² Исто;

¹³ "Морално и материјално стање наших трупа је очајно. Поред свију мера предузетих да се дезертирање спречи, трупе се нагло топе. Бекство је у маси. Бегунци борбом са нашим трупама прокрчавају себи пут ка селу Истоку и Митровици. Бегунци продају оружје Арнаутима" - стоји у извјештају команданта 2. армије упућеном Врховној команди (Војноисториски институт Војни архив, к. 457, бр. рег. 5/2-1/163).

Ради безбједног повлачења Српске војске, нарочито њене Прве армије која се налазила у рејону Андријевице, а услед избијања 62. аустроугарске дивизије на десну обалу ријеке Таре, црногорска врховна команда наредила је команданту Санџачке дивизије да се "наши положаји на Тари имају бранити најосудније и до посљедњег човјека". Борбе су биле нарочито оштре и динамичне готово на читавом фронту у којима је Санџачка војска потпуно онемогућавала даље надирање аустроугарских јединица и обезбеђивала неометано повлачење српске војске, носећи, при том, непријатељу знатне губитке. Према извјештају делегата српске Врховне команде генерала Божидара Јанковића од 23. децембра "борба је била огорчена тако да је непријатељ оставио на положају преко 500 љешева", док је "заробљен један капетан и 60 војника".¹⁴

Након проласка главнине српских трупа кроз положаје црногорске војске привођене су крају припреме аустроугарске војске за једновремени, опсежни напад на све црногорске фронтове (Ловћенски, Херцеговачки и Санџачки) уочи овог напада 5. јануара 1916. црногорске снаге биле су распоређене на фронту дугом око 500 км. Иако су припреме за напад из правца Боке Которске већ дуже вријеме биле познате, на Ловћенском фронту нијесу извршене одговарајуће одбрамбене припреме. Наиме, на овом фронту веома дугом - од Граховске плоче до Бојане - било је ангажовано свега око 8.500 бораца. Санџачка војска у ово вријеме држала је фронт од Чакара до ушћа Пиве и била овако распоређена: Чакорски одред око Чакоре, Васојевићки - у двије бригаде са око 4.600 бораца, на правцима Рожаје - Беране, Суви до - Беране. Мојковачки одред: - 1. санџачка дивизија коју су чиниле три бригаде и више самосталних батаљона са око 6.000 бораца контролисала је простор од Бијелог Поља до планине Бјеласице. Тарски одред састављен од двије бригаде са око 4.000 бораца штитио је простор јужно од села Пренђани до ушћа Пиве. Истовремено, Херцеговачки одред је био распоређен од планине Биоча до Граховске плоче са око 9.200 бораца. Старосрбијански одред држао је фронт од ушћа Дрима до Ђафа Мофина и био је јачине око 6.000 бораца са 22 артиљеријске дивизије.¹⁵

¹⁴ Тих дана генерал Б. Јанковић је свакодневно извјештавао Српску Врховну команду о резултатима борби на црногорском бојишту истичући увијек да је "борба вођена током целог дана", "да је непријатељ енергично нападао", "да су сви напади одбивени", да су непријатељу "нанети велики губици", да је нпр. у реонима "Слепчев мост" 27. децембра "непријатељ одбивен са великим губицима", "да је заробљено 30 непријатељских војника", да су 28. децембра "на правцу Рожај - Беране одбивени непријатељски напади гдје је овај претрпео велике губитке", да је тог дана "Санџачка војска заробила 40 војника" и др. (Војноисторијски институт, Војни архив к. 457, бр. рег. 5/2-1/214, 216, 218, 219).

¹⁵ Милан Зеленика, *Рајт Србије и Црне Горе 1915*, Београд 1954, стр. 478-479.

У тренутку напада укупна снага Црногорске војске износила је око 44.000 бораца снабђених са 141 артиљеријским оруђем.

Према општем плану напада на Црну Гору јединице 8. аустроугарског корпуса дејствовале су на подручју Берана. Група генерала Рајнела (самостална 62 п/д и бригада "Шварц" из 53. пјешадијске дивизије) завршила је припреме на простору Лепенца за напад слиједећег дана на мојковачке положаје које је држала Прва санџачка дивизија. На овом правцу непријатељ је ангажовао 12 батаљона, 2 коњичка ескадрона, двије батерије брдских топова, батерију хаубица и друге јединице, укупног састава око 14.000 војника.

Мојковачки правац био је стратешки најосјетљивија тачка на сјеверноисточном црногорском фронту. Како је водио ка Колашину, Матешевцу и Подгорици - постојала је опасност да непријатељ раздвоји и дјелове Санџачке војске на беранском и тарском сектору и угрози васојевићку одбрану Берана. Због тога је Команда Санџачке војске на овом сектору ангажовала Колашинску и Бјелопољску бригаду, Ускочки батаљон као и Први и Трећи регрутски батаљон и Добровољачки батаљон уз знатну артиљеријску подршку.

Шестог јануара 1916. аустроугарске снаге напале су Колашинску бригаду на Улошевини и Бојној њиви и послје огорчене борбе принудиле је да се повуче на Развршје. Бјелопољска бригада на свом одбрамбеном сектору одбила је нападе 205. аустроугарске бригаде. Остале јединице су задржале своје раније положаје.

Да би повратио изгубљене положаје, сердар Јанко Вукотић наредио је сјутрадан у зору 7. јануара противнапад на цијелој линији фронта.

Сматрао је да се нападом могу најбоље одбранити мојковачки положаји.

Тај напад је извршила Колашинска бригада, фронтално са Развршја. Садејствовали су јој Ускочки батаљон и два регрутска батаљона, а затим и Дробњачки батаљон из дивизијске резерве.

У ствари, на мојковачким положајима 7. јануара водила се жестока борба у сусрету, по магли и снијегу и у шуми. И једна и друга страна имали су велику губитке, али су аустроугарски команданти признали да су Црногорци изашли као побједници.¹⁶

На Мојковцу је Прва санџачка дивизија - по цијену великих жртава - извојевала значајну побједу, сломила офанзивну моћ надмоћнијих аустроугарских снага и одбранила своје положаје. Због великих губитака које су претрпјеле у борбама против црногорске војске аустроугарске снаге на том правцу нијесу више биле у стању да продуже даље офанзивне операције. "На продужење општег напада засад се није мо-

¹⁶ Исто

гло ни помишљати" - упозоравали су команданти аустроугарских јединица своје више команде, додајући: "Ладштрумске трупе изгубиле су у посљедњим данима борбе више од 700 људи, од тих 224 мртва, и показале су опасне знаке опште узнемирености."

О борбама на Мојковцу 6. и 7. јануара 1916. генерал Божа Јанковић у извјештају српској врховној команди, поред осталог, пише: "На сјеверноисточном дјелу фронта, на мојковачком правцу, борба је била огорчена. Поједини положаји прелазили су више пута из руке у руку и најпослије сви су остали у црногорским рукама".¹⁷ Својеврсно свједочанство о јунаштву и издржљивости црногорске војске оставио је и аустроугарски пуковник Рихтер, учесник у борбама на Мојковцу, наводећи да "храброст црногорског војника нема премца у историји ратова. Било је дана када су поједини положаји по неколико пута прелазили из руке у руку. Ту сте могли видјети црногорског војника који голорук налијеће на бајонете противника. Та малобројна, примитивно наоружана Црногорска војска данима је задржавала на мојковачком терену далеко бројнију, модерно наоружану аустроугарску војску и одступила је тек онда када је сваку стопу земљишта залила својом и непријатељском крвљу и када је сваки квадратни метар бојишта покривен својим и непријатељским љешевима".

На крају може се констатовати да су Црногорци у одбрани Мојковачких врата, како су онда вјеровали несребичним чојством и јунаштвом испуњавали принцип моралне дужности и оданости отаџбини, своме народу и Српству у цјелини.

Slavko Vukčević

THE MOJKOVAC GATE DEFENCE

Summary

The intention of the Mojkovac Gate (Mojkovačka vrata) defence in military sense was to hold up the Austria-Hungarian advancement by the Montenegrin army. It enabled withdrawal of the Serbian army across Albania, as its withdrawal to the south through the Vardar river valley was made impossible. The message of the Serbian Supreme Command sent to the Supreme Command of Montenegro stated, that by this defence the Montenegrin army "repaid a debt to the Serbian people". This was confirmed by King Nikola of Montenegro in his proclamation to the army, as well as in his address to the Serbian refugees in which he pointed out that "Montenegro shall always respect and follow its tradition", having faith that Serbian and Montenegro can successfully go on fighting together against Austria-Hungary.

¹⁷ Војноисторијски институт, Војни архив, кутија 457, рег.бр. 5/2-1/234.